

Sanja Zubčić

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

sanja.zubcic@uniri.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-8248-2853>

Glagoljaška djelatnost na zapadnoj periferiji¹

Sažetak: Pod glagoljaškim se prostorom misli na geografsko područje na kojem je u srednjem vijeku ili ranom novovjekovlju bila potvrđena uporaba glagoljice u tekstovima različitih žanrova i na različitim podlogama i/ili u kojima se liturgija održavala na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku te je na njemu vladao pozitivan i afirmativan stav prema glagoljaštvu. S obzirom na poznate povijesne i društvene okolnosti, glagoljaštvo se razvilo na hrvatskom tlu, s time što je bilo intenzivnije na njegovu sjevernom uzmorskom prostoru (Istra, sjeverno Hrvatsko primorje, sjeverna Dalmacija i pripadajuća otočja i u Lici). Na zapadnoj se periferiji toga prostora, na prostorima današnje Slovenije i Italije, također glagoljalo pa su pronađeni i u literaturi opisani glagoljski spomenici. Predmet su interesa u ovom radu upravo ti tekstovi, njihova struktura i jezik. Polazeći od teze da se inovacije u jeziku razvijaju radikalno, tj. da počinju od centra te se šire prema periferiji, moguće je pretpostaviti da će se na zapadnoj glagoljskoj periferiji među elementima narodnoga jezika potvrđivati i neke arhaičnije dijalekatske značajke. Bitno je pritom da su ti spomenici nastajali i koristili se na području u kojem većinski jezik nije hrvatski pa se može očekivati i upliv inojezičnih elemenata ili drugi načini iskaza višejezičnosti. U radu će se prikazati glagoljaška djelatnost na tim prostorima te sačuvani spomenici, a u cilju utvrđivanja razlika među glagoljskim spomenicima nastalim na periferiji i u središtu glagoljaškoga prostora, analizirat će se tip i struktura glagoljskih epigrafa i rukopisa iz Slovenije i Italije, s posebnom pozornošću na eventualne specifične jezične značajke čiji je nastanak mogao biti uvjetovan perifernošću. Posebna se pozornost posvećuje analizi odabranih izoglosa u *Kvadirni ili ligištru bratovštine sv. Antona opata iz Zabrešća* u dolinskoj župi.

Ključne riječi: glagoljaštvo, glagoljica u Italiji, glagoljica u Sloveniji, jezik

---

¹ Ovaj je rad sufinanciralo Sveučilište u Rijeci projektom broj: uniri-human-18-87-1222 (*Liber Fluminensis – prilozi za proučavanje hrvatskoga jezika u djelima riječkih tiskara do 20. stoljeća*).

Prema Hrvatskoj enciklopediji *periferija* je „vanjski, rubni dio čega; rubni dio grada (predgrađe) ili drugoga naseljenog mjesta. Suprotno: centar“. Po De Saussureovu dihotomijskom, binarnom modelu *periferiji* bi oponirao pojam *centra* i obrnuto. Neovisno o tome što se on osobno nije bavio niti je iskristalizirao ovu dihotomiju, ona u jeziku nedvojbeno postoji, a dominantna je u proučavanju jezičnih promjena. Naime, promatrajući jezične značajke u središtu nekoga prostora na kojem obitava određena jezična zajednica u odnosu na značajke na njezinu rubu, tj. periferiji, utvrđene su određene razlike. Utemeljitelj je te teorije, nazvane *dijalekatska radijalna teorija* (*dialect radiation theory*), japanski folklorist Yanagita Kunio koji je utvrdio na primjeru više leksema da se oblici iz središta prostora šire prema perifernim zonama² u kojima se kadšto potvrđuju i arhaičnije jezične značajke. U kasnijim je istraživanjima potvrđeno isto i za ostale jezične značajke, a snage su usmjerene prema tome da se utvrde razlozi nastajanja razlika.

Polazeći od takvoga teorijskoga stajališta, a cilj je skupa na kojem je bio izložen ovaj rad upravo propitivati odnose centra i periferije na različitim razinama, ponajprije valja utvrditi što je „glagoljaški prostor“, a potom što su njegove *središnje/centralne* te *rubne/periferne* zone. Pod glagoljaškim se prostorom³ misli na geografsko područje na kojem je u srednjem vijeku ili ranom novovjekovlju bila potvrđena uporaba glagoljice u tekstovima različitih žanrova i na različitim podlogama i/ili u kojima se liturgija održavala na hrvatskom crkvenoslavenskom. S obzirom na poznate povijesne i društvene okolnosti, glagoljaštvo se razvilo na hrvatskom tlu, s time što je bilo intenzivnije na njegovu sjevernom uzmorskom prostoru (Istra, sjeverno Hrvatsko primorje, sjeverna Dalmacija i pripadajuća otočja i u Lici). Na zapadnoj se periferiji toga prostora, na prostorima današnje Slovenije i Italije, također glagoljalo pa su pronađeni i u literaturi opisani glagoljski spomenici. Polazeći od teze da se inovacije u jeziku razvijaju radijalno, tj. da počinju od centra te se šire prema periferiji, moguće je pretpostaviti da će se na zapadnoj glagoljskoj periferiji među elementima narodnoga jezika potvrđivati i neke arhaičnije dijalekatske značajke. Bitno je pritom da su

² Onishi, Takuichiro, „Mapping the Japanese language,“ U *Language and space: Language mapping: an international handbook of linguistic variation*, ur. Alfred Lameli, Roland Kahrein i Stefan Rabanus (Berlin – New York: De Gruyter Mouton, 2011), 333–354.

³ U svojoj je knjizi *Glagoljski natpisi* (Branko Fučić, *Glagoljski natpisi* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1982.)) popisao i opisao glagoljske natpise te je donio kartu područja na kojem su pronađeni. Iako ista karta ne postoji za rukopisne i tiskane tekstove, ona bi se najvećma podudarala s ovom.

ti spomenici nastajali i koristili se na području u kojem većinski jezik nije hrvatski pa se može očekivati i upliv inojezičnih elemenata ili drugi načini iskaza višejezičnosti.

Cilj ovoga rada nije monografski prikazati sve značajke kojima bi se *periferija* u jezičnom smislu razlikovala od centra jer bi to višestruko premašivalo opseg ovoga rada i podrazumijevalo sveobuhvatnu istražnost, već je cilj prikazati dosad poznate realizacije rada glagoljaša na zapadnoj periferiji, na prostorima današnje Slovenije i Italije, i to u vidu epigrafa i rukopisa, s time da će se posebna pozornost posvetiti jeziku *Kvadirne ili ligištra bratovštine sv. Antona Opata iz Zabrašca u Dolini* koja je nedvojbeno nastala na tom prostoru⁴ na što upućuje tema knjige, ali i sveukupna onomastička građa. Kao temeljni korpus odabrana je ta knjiga jer je dovoljno opsežna kako bi broj primjera na temelju kojih se izvodi zaključak bio dostatan te stoga što na *središnjem glagoljaškom prostoru* postoje knjige istoga tipa, što omogućuje usporedbu. Ključno je pak bilo to što je *Kvadirna* transliterirana i objavljena te je time bila dostupna za analizu.⁵

1. Zapadna periferija

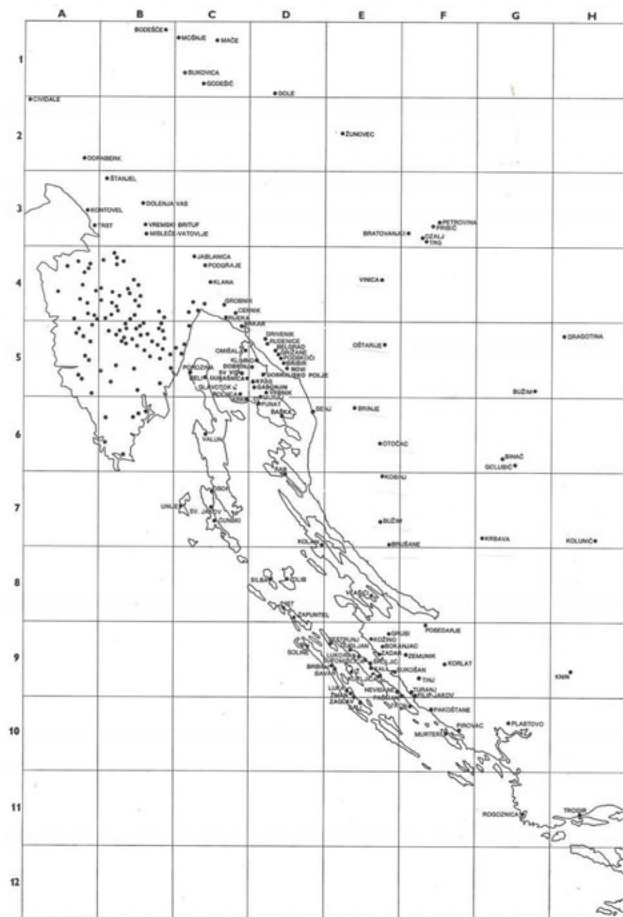
Pod pojmom *zapadne periferije* misli se ovdje, bez pretendiranja na terminologizaciju sintagme, na prostore današnje Slovenije i Italije u kojima je glagoljaška djelatnost potvrđena, ali nije dominantna niti učestala kao u središnjem dijelu istarsko-kvarnersko-ličko-zadarskoga područja. Pritom korpus ne čine rukopisi koji su onamo doneseni, već oni za koje se pretpostavlja da su ondje nastali, ali se problem usložnjava time što nije uvijek moguće utvrditi mjesto nastanka teksta. U obzir će se uzeti glagoljski epigrafi, u kojih je lako odrediti mjesto nastanka i zbog sadržaja teksta koji je najčešće notacijskoga karaktera, ali i zbog fizičke stacionarnosti u smislu ugrađenosti u građevine ili teže prenosivosti.

⁴ Rukopisi su portabilni pa tako nalaz na nekom mjestu ne znači i da je tekst ondje nastao. Ako je međutim važno mjesto nastanka knjiga, a ono je bitno kada se u jeziku pozornost usmjerava prema lokalnim značajkama, važno je utvrditi gdje je tekst nastao što ponekad nije nimalo lako ili uopće nije moguće.

⁵ Ivan Botica, Danijela Dobljanović i Marta Jašo, *Kvadirna ili ligištar bratovštine sv. Antona opata iz Zabrašca u Dolini* (Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2016).

2. Glagoljski epigrafi

B. Fučić⁶ detaljno je popisao i opisao najveći broj glagoljskih epigrafa te donio ovu kartu:

2.1. Epigrafi u Sloveniji

Iz karte je evidentno da je B. Fučić na prostoru današnje Slovenije potvrdio glagoljske epigrafe u mjestima imenom: Bodešče, Mošnje, Mače, Bukovica, Godešić, Dole, Žunovec, Vremški Brituf,⁷ Vatovlje,⁸ Predloka, Črni Kal,⁹ Zanimgrad, s time da su u Črnom Kalu potvr-

⁶ Fučić, *Glagoljski natpisi*, 4.

⁷ U Fučić, *Glagoljski natpisi* ovo se mjesto naziva Vremški Brituf.

⁸ U Fučić, *Glagoljski natpisi* ovo se mjesto naziva Misleče – Vatovlje.

⁹ U Fučić, *Glagoljski natpisi* ovo se mjesto bilježi kao Črnikal.

đena tri, a u Zaningradu čak četrnaest epigrafa. D. Žubrić (2017) prikupio je spoznaje o natpisima i grafitima otkrivenim nakon objave Fučićeve monografije 1982. godine pa je tako popisao sljedeće nalaze u Sloveniji: datacijski natpis u crkvi sv. Nikolaja u Godešiču kraj Škofje Loke s početka 15. stoljeća; grafit iz crkve sv. Pavla u Staroj Fužini pokraj Bohinja,¹⁰ također iz 15. stoljeća¹¹ te natpis iz Mojstrane. B. Mader („Glagolski napisi“) opisala je natpis iz crkve sv. Roka u Borštu (Općina Koper). Godine 2010. objavljena je studija o natpisu iz Nakla što ga je u crkvi sv. Birkcija pronašao Ž. Bistrovic.¹² U starom gradu, utvrdi nad Kupom u Vinici nad vratima kapele „še dandanes ohranjena plošča z glagolskimi črkami, iz česar bi mogli sklepati, da se je tu brala sv. maša v staroslovenskem jeziku“¹³. Ako je ploča još uvijek očuvana, to je najistočniji epigrafski spomenik u današnjoj Sloveniji.

2.2. Epigrafi u Italiji

U Italiji je B. Fučić popisao sljedeće nalaze: grafiti u bazilici Chiesa dei Pagani u Akvileji; grafit u bazilici sv. Franje u Assisiju iz 15. ili 16. st.; grafit u samostanu sv. Damjana u Assisiju iz 15. ili 16. st.; grafiti iz svetišta *Madonna della Salvia* u Kontovelu (*Contovello*)¹⁴ pokraj Trsta, iz 16. st.; grafit iz crkve Santa Maria Assunta u Milju (*Muggia*) pokraj Trsta, iz 16. stoljeća; grafit iz crkve San Giovanni in Tuba u Devinu (*Duino*) pokraj Trsta iz 1550. godine te grafit iz crkve sv. Klimenta u Rimu. Sve je ove grafite, osim onoga u Akvileji, otkrila Brigita Mader¹⁵. Osim ovih i Fučićevih nalaza 1956. godine opisan je

¹⁰ Prvi zapis o tom grafitu stoji u *Krajevnom leksikonu Dravske Banovine* (Ljubljana: Zvezda za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937), 534.

¹¹ Ovaj grafit bilježi dva imena: GAŠPAR S' KRŠ(A)NA 1499 i ILIJA 1475, a izvjesni se Ilija potpisao i na gotičku fresku u crkvi sv. Nikole u selu Mače pokraj Preddvora (Fučić, *Glagoljski natpisi*, 246).

¹² Božidar Premrl, *Cerkev sv. Brikcija pri Naklem* [Željko Bistrovic poglavlji o ometih in glagolskih napisih; fotografije Božidar Premrl ... et al.] (Divaja: Župnija, 2010).

¹³ *Krajevni leksikon Dravske Banovine* (Ljubljana: Zvezda za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937), 142.

¹⁴ Imena manje poznatih mjesta u Italiji navodit će se u slavenskom obliku, a u zagradama će se, samo kod prvoga puta spominjanja, navesti talijanski naziv mjesta i to prema *Gazzeta ufficiale della Repubblica Italiana*, 9. siječnja 1967., str. 113.

¹⁵ Brigita Mader, „Non procul a fonte Timavi – Ein glagolitisches Graffito in San Giovanni di Duino (Italien),“ *Österreichische Osthefte*, br. 29 (1987): 340–346; Brigita Mader, „Neue glagolitisches Kritzelschriften in Contovello bei Triest,“ *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, br. 33 (1987): 155–166.; Brigita Mader, „Bemerkungen zu einer wenig bekannten glagolitisches Kritzelschrift in Muggia Vecchia,“ *Österreichische Osthefte*, 30 (1988): 212–218.

glagoljski natpis na vratima kuće br. 32 u Kontovelu.¹⁶ Postoje bilješke i o drugim, danas nesačuvanim glagoljskim natpisima pa povjesničar Pietro Kandler na papirnom ovoju jednoga glagoljskoga rukopisa koji se čuvao u tršćanskoj knjižnici spominje, uz u Fučićevoj monografiji opisan natpis s nešto glagoljskih slova na kući Conti u Trstu, i još neke druge natpise na području Čedadada (*Cividalea*).¹⁷

Ovaj popis zacijelo nije potpun, no razlog je njegova donošenja u tome da se pokaže brojnost epigrafskih spomenika i njihova topografija.

Topografija epigrafa upućuje na to da je u Italiji najveća koncentracija grafita na graničnom području, tj. u mjestima oko Trsta te se proteže sjevernije preko Gorice do Čedadada, a potvrđeni su zapisi i u važnim hodočasničkim mjestima poput Assisija, Akvileje i Rima, koja su sigurno bila i obrazovni centri. U Sloveniji je koncentracija spomenika najveća u njezinu jugozapadnom dijelu koji gravitira Koprnu, Piranu, Izoli i Novoj Gorici. Spoje li se ta dva prostora, naknadno podijeljena administrativnim granicama i pridruži li im se hrvatski glagoljaški prostor, dobije se slika cjelokupne zone u kojoj se glagoljalo, a ona se na talijanskom području prostire od Milja i Devina na zapadu te Čedadada na sjeveru, obuhvaća prostor Slovenije s Kopro i Črnim Kalom kao sjevernom linijom (ali s ekskursima sjeverno do Mojstrane i istočno do Vinice) i Zaningradom kao istočnom granicom do hrvatskoga sjeverozapada.

U strukturnom smislu, znakovito je da su svi epigrafi u Italiji zapravo grafiti i da najčešće bilježe osobna imena. Tako se u Akvileji potpisao pop Juraj Cvitković, u Assisiju izvjesni Kuždilić i fra Šarafin Mihić Šibenčanin, u Kontovelu pop Ivan Berkinić/Berkina, neki Juri te pop Mikula Têhomilić, dok je u Devinu samo oznaka za 1550. godinu i slovo O. Dio imena dolazi uz atribut *pop* ili *fra* što znači da su oni ondje vjerojatno službovali, misli se primarno na župe u okolici Trsta, dok su u velikim centrima poput Assisija i Rima, to vjerojatno bili hodočasnici. Najbrojniji su zapisi iz Kontovela (ČFZI = 1519 TO PISA POP IVAN BERKINIĆ Z ... i ČFPG = 1594 PISA POP IVAN BERKINA VNUK ZGORA PISANOGA) koji su strukturno i tematski posve podudarni sa zapisima u primjerice istarskim crkvama.¹⁸

¹⁶ Lino Legiša i Alfons Gspan, ur. *Zgodovina slovenskega slovstva* (Ljubljana: Slovenska matica, 1956), 155.

¹⁷ Sergio Bonazza, „Glagolica na Tržaškem, Goriškem in Čedadajskem,“ *Goriški letnik*, br. 4/5 (1977/1978): 112.

¹⁸ Tako u višnjanskoj crkvi sv. Antuna Pustinjaka nalazimo zapis: TO PISAH ÊA PRE IVAN RADANOVIĆ (Fučić, *Glagoljski natpisi*, 358), a u Humu u grobljanskoj crkvi sv. Jeronima: TO PISA ANDRE ŽAKAN (Fučić, *Glagoljski natpisi*, 198).

Epigrafi u Sloveniji su i natpisi i grafiti, ali prevladavaju grafiti. Njima se najčešće bilježe osobna imena, a potvrđeni su i u Italiji (npr. Godešič: TO PISA PETAR' IZ BUŽA P(O)MOZI MU BOG' Č F A,¹⁹ Dole: TO PISA IVAN' Z BRIBIRA KADA STAŠE V MURACE BIŠE KAPEL(AN)),²⁰ ali su česti i reakcijski grafiti kojima se bilježi emotivna reakcija vjernika na neki od prizora na freskama. Tako je primjerice u Mošnjama neki zabrinuti vjernik na prizoru mučeništva apostola, na skutu krvnika upisao konstataciju TO E ZAL Č(OV)IK²¹. Istih reakcijskih grafita ima mnogo primjerice u crkvi sv. Marije na Škrilinah u Bermu.²² U Predloki je sačuvana krasna kustodija majstora Benka iz Sočerge koji je napravio kustodiju i u istarskome Vrhu, a koja ima natpis strukturom podudaran grafitima notacijske prirode kojima se navodi godina završetka rada, ime svećenika ili župnika koji je tada bio ondje, eventualno ime majstora. U Misleču – Vatovlju natpis je datacijskoga karaktera, a u Črnom Kalu tri natpisa notacijskoga karaktera (npr. Č U O TO E HI[ŠA] ANDRÊ[AŠIĆA]).

Zbog kratkoće tekstova i nedostatka reprezentativnih razlikovnih činjenica, teško je utvrditi pripadnost jeziku. Usporedbom strukture epigrafa na periferiji s onima u središnjem, hrvatskom glagoljskom prostoru utvrđena je apsolutna podudarnost. Razlika je samo u tome što ima više grafita od natpisa, a isto je potvrđeno i u Istri. U tom smislu i u tom segmentu, prostori zapadne periferije kako su definirani u ovom radu ne pokazuju nikakve značajke perifernosti. Dapače, na tom se širokom i cjelovitom glagoljaškom prostoru potvrđuju ista imena što je dokaz da su ljudi kolali tim prostorom i da on predstavlja civilizacijski, kulturološki i jezično jedan prostor. Potvrda je tomu poznati Levac Križanić koji je 1533. godine vjerojatno bio žakan u Bermu pa je na zidu crkve sv. Marije na Škrilnah ostavio duhovitu autobiografsku bilješku SIE PISA LEVAC KRIŽANIĆ PIĚNI OSAL,²³ a isti je čovjek 1546. godine napravio hrvatskoglagoljski prijepis Istarskoga razvoda, dok je 1566. godine zapisom LEVAC KRIŽANIĆ PREOŠT PAZINA Č F M E (=1566.) zabilježena njegova nazočnost u talijanskom Kontovelu.

¹⁹ Fučić, *Glagoljski natpisi*, 158.

²⁰ Fučić, *Glagoljski natpisi*, 125.

²¹ Fučić, *Glagoljski natpisi*, 249.

²² O takvom i sličnom tipu iskaza vidjeti u Gordana Čupković, „Tipovi uvredljivih iskaza s beramskih glagoljskih grafita,“ *Fluminensia* br. 2 (2013): 123–141.

²³ Fučić, *Glagoljski natpisi*, 94.

3. Glagoljski rukopisi

Za utvrđivanje jezičnih značajki na periferiji relevantni su samo tekstovi koji su nastali na istraživanom prostoru i eventualno se ondje koristili (važnost marginalnih zapisa), a ne i oni koji se danas ondje čuvaju. Stoga bi ukupan korpus tekstova koji su pronađeni i danas se čuvaju na prostorima današnje Slovenije i Italije, trebalo podvrgnuti analizi i utvrditi koji su tekstovi autohtoni, a koji su doneseni. Zbog niza razloga, to je često vrlo težak posao jer se radi o tekstovima iste vrste (npr. misali, brevijari i sl.) koji tematski ne dopuštaju unošenje personaliziranih elemenata (bilo jezičnih bilo sadržajnih) na temelju kojih se može locirati tekst. U takvih tekstova eventualno mogu pomoći marginalni zapisi koji ipak češće svjedoče o uporabnosti. Lociranje mjesta nastanka neliturgijskih tekstova znatno je lakše zbog njihova sadržaja, slobodnije strukture i znatno slabije ograničenosti jezičnom normom. Čak i nakon utvrđenja mjesta nastanka, ostaje pitanje samoga autora i njegove književnojezične koncepcije u kojoj može imati vrlo različit odnos prema svom jeziku koji može biti afirmativan, i zato neke jezične značajke unosi u djelo, ili može od toga zazirati.

Zbog svega navedenoga i potrebnoga metodološkog opreza, ovdje će se samo načelno i prema dosadašnjim spoznajama prikazati korpus glagoljskih tekstova u Sloveniji i Italiji, a sustavnija će se jezična analiza provesti na tekstu *Kvadirne ili ligištra bratovštine sv. Antona Opata iz Zabrešca u Dolini* koji je neliturgijskoga, administrativnog tipa i čije mjesto nastanka nedvojbeno možemo utvrditi.

Iz dokumenata pronađenih u Vatikanskim arhivima proizlazi da se glagoljalo, misleći pritom na uporabu crkvenoslavenskoga jezika u liturgiji i glagoljskoga pisma „v velikem delu oglejskega patriarhata, na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem, potem v velikem delu Istre in deloma celo s krški in ljubljanski škofiji“,²⁴ a S. Bonazza²⁵ bilježi djelovanje na tršćanskom i goričkom području te na području Čedadada.

3.1. Rukopisi u Sloveniji

Prema J. Zoru,²⁶ slovenskom filologu koji se bavio glagoljskim tekstovima u Sloveniji, već su u 18. stoljeću znameniti slovenski

²⁴ Miroslav Premrou, „Nekaj dokumentov o glagolici na Slovenskem iz vaticanskega arhiva, Rim,“ *Časopis za zgodovino in narodopisje*, br. 18 (1923): 21, 22.

²⁵ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem“.

²⁶ Janez Zor, „Novo odkriti glagoljski fragment iz leta 1370,“ *Jezik in slovstvo*, br. 6 (1982): 192.

prosvjetitelji poput B. Kumerdeja, A. Linharta, J. Japelja i Ž. Zoisa evidentirali postojanje glagoljskih tekstova u Sloveniji, a time su željeli dokazati da su se i u Sloveniji koristile glagoljske knjige, a u liturgiji slovenski jezik.²⁷ Interes za taj korpus pokazivali su i hrvatski filolozi pa je I. Milčetić u svojoj *Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji* popisao dio tih rukopisa.²⁸ J. Zor ističe da se danas na prostoru Slovenije čuva osamdesetak fragmenata glagoljskih knjiga, najvećma misala i brevijara u različitim knjižnicama i privatnim kolekcijama te matične knjige s glagoljskim zapisima u župnom uredu u Krkavčama.²⁹ Velik je, ako ne i najveći broj glagoljskih tekstova koji se danas čuvaju u Sloveniji, onamo naknadno donesen, i oni nisu predmetom našega istraživanja. Pozabavit ćemo se ovdje djelatnošću glagoljaša na teritoriju današnje Slovenije te onim tekstovima za koje se pouzdano zna da su nastali na slovenskom teritoriju.

Počeci se glagoljaške djelatnosti u Sloveniji povezuju s franjevcima trećorecima glagoljašima koji su se vjerojatno 1467. godine, u sklopu ekspanzije zadarskih franjevaca u sjevernu Dalmaciju i u Istru, nastanili u Kopru i od koparskoga plemića Francesca de Spelatisa dobili kuću na korištenje.³⁰ „Koparski trećoreci bili su po jeziku najvećim dijelom Hrvati iz sjeverne Dalmacije, Kvarnerskih otoka i Istre. Među njima se javlja tek pokoje talijansko ime“³¹. Prema riječima koparskoga potestata Mateja Dandola „poštovani oci III. reda uopće nazvani glagolaši (Gregoriti) korisno se brinu u duševnoj njezi onih Hrvata zbog staroslavenskog jezika, koji ti redovnici isključivo upotrebljavaju“.³² Iz ovoga je citata jasno da su oni liturgiju održavali na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku te da su se u njihovu samostanu okupljali Hrvati o kojima su se oni brinuli. U 18. stoljeću to su bili mahom vojnici. Služili su se glagoljicom u crkvi i u svakodnevnom životu, o čemu postoje brojni

²⁷ Više je sintetskih radova posvećeno glagoljici u Sloveniji. Usp. npr. Lampe, „Glagolica na Slovenskem“; Gruden „Glagolica v akvilejski metropoliji“; Koštiál „Glagolica pri Slovenjih“; Zor „Glagolica na Slovenskem“, „Glagolska pričevanja na Slovenskem“ i „Glagolica in Slovenci“.

²⁸ I. Milčetić popisao je 8 rukopisa u nekadašnjoj licejskoj, danas ljubljanskoj Nacionalnoj in univerzitetnoj knjižnici, a 27 u Rudolfinumu, današnjem Narodnom muzeju Slovenije.

²⁹ Ivan Koštiál, „Maticе v Krkavčah pri Kopru,“ *Vjesnik Staroslavenske akademije*, br. 2 (1914): 71, 72. Isti je autor u Vjesniku Staroslavenske akademije objavio i stručni rad *Glagolica pri Slovenjih*.

³⁰ O razvoju toga crkvenoga reda te o njihovu djelovanju u Kopru vidjeti u: Vjekoslav Štefanić, „Glagoljaši u Kopru 1467-1806,“ *Starine*, br. 46 (1956): 203–329.

³¹ Štefanić, „Glagoljaši u Kopru,“ 233.

³² Štefanić, „Glagoljaši u Kopru,“ 233.

tragovi,³³ a u inventaru samostana bilo je zapisano da su imali glagoljske (*ervacke*) misale i brevijare.³⁴ U Kopru je fra Andrija Čučković, vjerojatno 1529., pisao regulu i obrednik trećoredaca, a fra Dominik Zec liturgijski direktorij s dodatcima novih oficija. U Kopru je prepisan i trebao biti otisnut prijevod gramatike Meletija Smotrickoga, i to po naredbi glagoljašima sklonoga koparskoga biskupa Carla Camuzzija, koji će 1777. godine Propagandi predložiti da uz nečiju pomoć pripremi izdanje glagoljskoga brevijara. Propaganda nije prihvatila Camuzzijev prijedlog pa je on, vjerojatno razočaran, 1780. godine svu glagoljsku baštinu (među njom i ona koju je kupio od Mateja Sovića) prodao slovenskom književnom meceni Žigi Zoisu. Poznati slovenski paleoslavist Janez Zor među inim se bavio i trima glagoljskim fragmentima iz ostavštine Ž. Zoisa.³⁵ Po zatvaranju samostana sv. Grgura 1806. godine gradivo je razneseno, a dio se danas čuva u koparskom i tršćanskom arhivu te u franjevačkom samostanu sv. Franje Ksaverskoga u Zagrebu i u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti.³⁶

Dijelom koparske biskupije bilo je i mjesto Krkavče u kojem je svećenstvo od veljače 1675. godine vodilo matične knjige na glagoljici. Kao upisivači spominju se fra Mikula Smilović i fra Matija Svesić.³⁷ Biskup Naldini naredio je 1691. godine župniku da matične knjige dalje vodi na talijanskom jeziku što ovaj nije poštovao i knjige su do 1706. pisane glagoljicom.³⁸ I danas se one čuvaju u župnom arhivu, a na tim osnovama B. Mader³⁹ ističe da se u Sloveniji glagoljica koristila i izvan crkvenih okvira. Uzme li se u obzir da je vođenje matičnih knjiga bilo u ingerenciji svećenstva, onda ono ipak ne potvrđuje u punom smislu te riječi uporabu izvan crkvenih okvira. Radi uvida u jezik zapisa, ovdje se donose dva prethodno objavljena zapisa vjenčanja i krštenja fra Mikule Smilovića.⁴⁰

³³ Štefanić, „Glagoljaši u Kopru“.

³⁴ Misli se konkretno na Propagandino izdanje misala iz 1706. i brevijara iz 1688. Prema Štefanić, „Glagoljaši u Kopru“, 235.

³⁵ Janez Zor, „Trije glagolski fragmenti iz zapušćine barona Žige Zoisa,“ u *Trije glagolski fragmenti iz zapušćine barona Žige Zoisa*, ur. Mihael Glavan (Ljubljana: DZS, 1997).

³⁶ Štefanić, „Glagoljaši u Kopru“, 235, 367.

³⁷ Prema Janez Zor, „Glagolica in Slovenci,“ *Revija Ministarstva za znanost in tehnologijo R. Slovenije*, br. 22/1 (1992): 54.

³⁸ Koštiál, „Maticе v Krkavčah pri Kopru,“ 71.

³⁹ Brigita Mader, „Neue glagolitische Kritzelinschriften in Contovello bei Triest,“ *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, br. 33 (1987): 33.

⁴⁰ Iz Koštiál, „Maticе v Krkavčah,“ 71, 72.

Anton, sin Martina Debrnardi i néga žene Katarine, stvoreni u svetomu *matrmoniju*, bi karšćen od mene fra Mikule Smilović, kapelana u Karkavce. Bi za kuma Kuzm Gazić, kuma Katarina Gazovica. Rojen na 5. istoga miseca.

Mihovil, sin Štefana Stanića iz Padine, i Mateja, udovica pokojnoga Blaža Morara is Padine, budući činene *šolite* oklicanja i ne budući otkriveno nikakov *ipedimet*, su bili poručeni u svetom *matrmoniju*, od mene fra Mikule Smilovića, imajući od njih rečenu rič i danom (?) *šolit* blagoslov u crikvi s. Blaža. Svidoci Mekel Grego i Baštjan Perković.

Potvrđeni su primjeri s ikavskim refleksom jata (*miseca, rič, crikvi*), stražnji je nazal reflektiran u *u* (*budući, su, poručeni, rečenu*), slogotvorno *r* dolazi s popratnim vokalom (*karšćen*), psl. *dj jotirano je u *j* (*rojen*) što sve upućuje na čakavski hrvatski, a zapisi su strukturom i jezičnim konstrukcijama slični onima u Hrvatskoj.⁴¹ To pak samo potvrđuje Štefanićev zaključak da je „jezik u archivalijama koparskih glagoljaša (...) bio hrvatsko-glagoljski i talijanski. (...) Fratri su kao glagoljaši svoje unutrašnje poslovanje, t. j. knjige svoje administracije, redovito pisali glagoljicom, ali u svim pravnim poslovima, gdje je samostan dolazio u dodir s javnim vlastima, pisalo se talijanski. Na javne isprave pisane talijanskim jezikom naši su glagoljaši stavljali na naleđu kratak sadržaj predmeta glagoljicom“.⁴² J. Zor⁴³ ističe da je jezik kojim su pisali glagoljaši u Sloveniji temeljno čakavski, ali s elementima „kajkavščine“, misleći pritom vjerojatno na slovenska naslojavanja, koja su osobito brojna u leksiku. To je osobito jasno u oporukama koje su često bilježili svećenici i koje su zapisivane u formi prvoga lica pa je i njihov jezik blizak ili identičan svakodnevnom govoru oporučitelja.

Nedvojbeno je koparski samostan franjevac trećoredaca bio epicentar glagoljaškoga djelovanja na području Slovenije, no glagoljaši su djelovali i drugdje. Prema podacima iz literature i zapisnicima biskupskih vizitacija jasno je da je i u Vipavskoj dolini djelovala skupina glagoljaša pa su ondje službovali Rabljani *pre Franceško V(a)lentić* u Kamnju i *presvetli Štefan* u Vipavi, dok je u Dornberku od 1550. do

⁴¹ Usp. npr. glagoljske matice krštenih i vjenčanih iz Draguča u Istri (Vlahov, *Glagoljske matice krštenih i vjenčanih*).

⁴² Štefanić, „Glagoljaši u Kopru,“ 241.

⁴³ Zor, „Glagolica na Slovenskem,“ 491.

1560. bio duhovnik *Juvan Dalmatin*. Pre *Franceško* je ostavio zapis⁴⁴ o vizitaciji udinskoga biskupa kamenjskom dekanatu (15. lipnja 1583.) u kojem stoji „da so priseljeni duhovniki s Hrvaškega po starocerkvenoslovanski mašni knjigi maševali tudi na Vipavskem“,⁴⁵ odakle su se širili dalje, i dolazio ih je sve veći broj. Zapis glasi:⁴⁶

1583. Miseca Jjuna na 15.

Pride k nam vkamnane (sic) g. škof vidamski i nas
vižita ta isti dan na svetoga vida
tako hoti da mu Mašu hrvacki poem
pred vsimi doktori i pred vsim pukom
v crikvi s. Mihela v Kamenah.

Ja pre Franceško Vlentić
dalmatin od raba.

Prodah ta Misa (sic) crikvi

S. Jušta počteno ga su

platli (sic) gotovimi dinari

Iz primjera s ikavskim refleksom jata, koji bi se potvrđivali i u ikavsko-ekavskim govorima, kakav je rapski, materinski govor *pre Franceška (Miseca, crikvi, crikvi)*, a-refleksom poluglasa (*dan*), u-refleksom stražnjega nazala (*su*) te čakavskoga leksema *Maša* i romanizma *vižita*, jasno je da se radi o čakavskom tekstu.

Ima zapisa i da su popovi glagoljaši djelovali izvan tih dvaju centara pa je tako u Grižama, pokraj Celja od 1580. do 1631. djelovao vikar Matija Slivar i navodno „opravljao sv. mašo dostikrat v glagolici“⁴⁷.

B. Mader⁴⁸ objavila je kartu glagoljskih spomenika (grafita, natpisa, rukopisa i knjiga) na području današnje Slovenije:

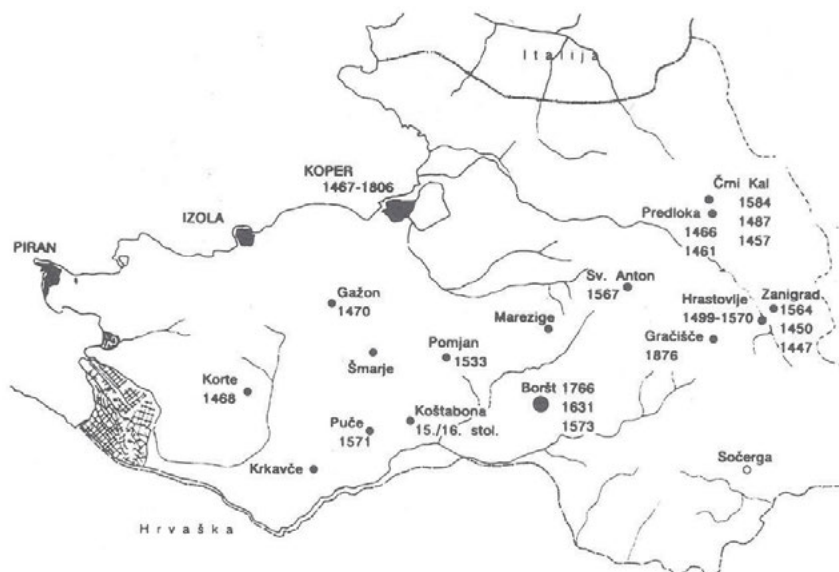
⁴⁴ Taj je zapis u slovenskoj literaturi bio poznat kao *črniški glagoljski napis*, a danas ga češće zovu *kamenjski glagoljski napis* ili *napis z Kamnja* (Bonazza i dr., *Kamnje – 422 let glagolskega napisa*). U njemu jasno stoji da je pre Franceško prodao misal crkvi sv. Jušta te da su ga oni pošteno i dobro platili.

⁴⁵ Pavel Bratina, „Glagoljaši na Vipavskem.“ *Zgodovinske teme. Koledar 2019* (2019): 99.

⁴⁶ Prema Bratina, „Glagoljaši na Vipavskem,“ 101

⁴⁷ *Krajevni leksikon*, 94

⁴⁸ Mader, „Glagoljski napisi v P.C. sv. Roka,“ 34.

Nezanemariva je skupina glagoljaša ona koja je naišla na svoje istomišljenike, protestante u Sloveniji te su ondje zajedno stvarali. Ako su dakle u spomenutim župnim središtima služili glagoljaši koristeći se pritom svojim liturgijskim knjigama koje su najčešće donosili sa sobom, i nema traga da bi se tome protivili župljani niti biskupi za svojih redovitih vizitacija, to znači da su oni u svojim sredinama bili dobro prihvaćeni i da nije bilo formalnih prepreka za održavanje liturgije na slavenskom. Koparska i vipavska epizoda stoga potvrđuju širenje posebne mikrozajednice iz domicilne Hrvatske, a homogenost domicilne i nedomicilne zajednice određena je primarno pripadnošću istom redu ili biskupiji, ali se potvrđuje i po istom tipu tekstova, mahom liturgijskih, te po njihovu jeziku. Prema J. Zoru⁴⁹ nakon Tridentskoga koncila i akvilejske pokrajinske sinode iz 1596. godine, a kao rezultat sustavne i temeljite izobrazbe svećenstva te vjerojatno i nastojanja da se spriječi širenje protestantskih ideja, na području se Slovenije javlja nova generacija duhovnika koja postupno preuzima vodeća mjesta, čak i u onim sredinama u kojim su djelovali glagoljaši.

3.2. Rukopisi u Italiji

O glagoljaškom djelovanju na području današnje Italije, tj. u prostorima koji gravitiraju Trstu, Gorici i Cividaleu pisao je S. Bo-

⁴⁹ Zor, „Glagolica na Slovenskem,“ 486.

nazza.⁵⁰ Tom je djelovanju bilo izloženo slavensko stanovništvo toga prostora.

Jedan su od prvih tragova hrvatske prisutnosti na talijanskom tlu glose, tj. imena uglednih hodočasnika knezova Bribine, Terpimera, Petrusa, Dragovida i Presile te kneza Branimira i njegove žene Marijوزه zapisana u 9. stoljeću u Čedadskom evanđelistaru iz 5. ili 6. stoljeća,⁵¹ ali nemaju izravne poveznice s glagoljaštvom, svjedoče tek o stoljećima povezanim uljudbama. Prvi zapisi o eventualnom korištenju glagoljice na području današnje Italije datiraju u početak 17. stoljeća i zabilježeni su u trima izvorima: jedan je opservacija tršćanskoga biskupa Ursina de Berthisa iz 1603. godine da se u tršćansku biskupiju, a osobito u njen venecijanski dio doselilo mnogo glagoljaša, ponajprije zbog pomanjkanja drugih duhovnika;⁵² drugi je izvor uvod talijansko-slavenskoga rječnika Alasia de Sommaripa u kojem je istaknuto da slavensko stanovništvo koje živi oko Devina koristi neka svoja slova, koja bi mogla biti i glagoljska,⁵³ a treći opaska papinskoga nuncija u Gracu koji je tijekom svoje vizitacije slavenskih područja pod austrijskom vlašću godine 1607. spomenuo da se glagolja u velikom dijelu akvilejske patrijaršije.⁵⁴ Da je tomu bilo tako, potvrđuje i činjenica da su se u arhivima brojnih župa smještenih u sjeveroistočnoj Italiji nalazile glagoljske knjige, ponajprije misali i brevijari.⁵⁵ One su nedvojbeno nastale drugdje, ali su se njima koristili popovi glagoljaši koji su ondje služili. Posebnu skupinu tekstova čine oni koji su u Italiju naknadno doneseni i koji se danas čuvaju po arhivima i knjižnicama, no oni nisu predmet ovoga istraživanja.

Kao najvažnije svjedočanstvo slavenske pismenosti na području današnje Italije najčešće se spominju glagoljski rukopisi iz dolinskoga župnoga arhiva.⁵⁶ Prema istom istraživaču u tom su se arhivu čuvali sljedeći rukopisi:⁵⁷

⁵⁰ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem“.

⁵¹ Josip Bratulić i Stjepan Damjanović, *Hrvatska pisana kultura – Srednji vijek*, <<http://www.croatia.hr/hrvpiskul/srednjivijek>>.

⁵² Bratina, „Glagoljaši na Vipavskem“, 100.

⁵³ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem“, 114.

⁵⁴ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem“, 114.

⁵⁵ Tekstove je marno popisao i opisao njihovu sudbinu i današnji status S. Bonazza („Glagolica na Tržaškem“). On tako spominje Prvotisak misala u mjestu Ricmanje (*San Giuseppe della Chiusa*) te Levakovičev misal iz 1648. u Špetru Slovenov (*San Pietro al Natisono*).

⁵⁶ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem“, 104; Zor, „Glagolica na Slovenskem“, 490.

⁵⁷ Ovdje se zadržava naziv vrste spomenika kako ga je odredio S. Bonazza, a on se u znatnoj mjeri razlikuje od podastrtoga u Botica, Dobljanović i Jašo, *Kvadirna ili ligištara*.

1. Urbar crkve sv. Antona iz 1548. godine
2. Urbar crkve sv. Ivana iz Boljunca (*Bagnoli della Rosandra*) iz 1578. godine
3. Urbar crkve sv. Antona u Prebeniku (*Prebenico*) iz 1580.
4. Urbar crkve sv. Servula iz Socerba (*San Servolo*) iz 1538. – 1607.
5. Inventar dolinske župne crkve iz 16. stoljeća
6. Oporuka Ambroža Škerla iz 1591.
7. Urbar crkve i bratovštine sv. Roka (*Kvaderna bra(tov)ščine sv. Roka*) iz 1603. – 1607.
8. Urbar crkve i bratovštine sv. Marije iz Peći iz 1605.
9. Matična knjiga (1605. – 1617.)

Od ovih je devet dokumenata danas očuvano samo pet i oni su u posjedu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. S. Bonazza⁵⁸ na temelju osobnih terenskih istraživanja po dolinskoj župi tvrdi da je rukopise u međuraću iz Doline odnio V. Štefanić kako bi ih očuvao od fašista, dok Botica, Doblanović, i Jašo⁵⁹ tvrde da su rukopisi dospjeli u Zagreb 1930. godine preko msgr. Bože Milanovića. I prije toga se znalo da rukopisi postoje jer je na njima radio Jakov Volčić i o tome izvijestio 1867. godine u ljubljanskom listu *Zgodnja Danica*.⁶⁰ Kasnije ih spominju A. Klodič 1891., L. Jelić 1906., I. Milčetić 1911. te V. Spinčić 1914. godine.⁶¹

Danas se više ništa ne zna o urbaru crkve sv. Marije na Peći, urbaru crkve sv. Ivana iz Boljunca te o urbaru crkve i bratovštine sv. Servula u Socerbu, a u Arhivu HAZU čuvaju se sljedeći rukopisi:

1. „*Knjiga (kvadirna) bratovštine sv. Antuna u Zabrešcu (Dolina kraj Trsta), 1548. (1520) – 1642.* (Arhiv HAZU, sign. VII 89)
2. *Knjiga crkve (bratovštine) sv. Ivana u Boljuncu, g. 1576–1672.* (Arhiv HAZU, sign. VIII 140)
3. *Registar (urbar) crkve sv. Antuna u Prebeniku - Mačkovlju (sjeverozap. Istra), g. 1587–1651.* (Arhiv HAZU, sign. VII 87)
4. *Knjiga bratovštine (crkve) sv. Roka u Boljuncu, g. 1603–1688.* (Arhiv HAZU, sign. VII 35)
5. *Matica krštenih župe Dolina kraj Trsta, g. 1605–1617.* (Arhiv HAZU, sign. VII 88)“ (Botica, Doblanović i Jašo, *Kvadirna ili ligištara*, 16).

⁵⁸ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem,“ 105.

⁵⁹ Botica, Doblanović, i Jašo, *Kvadirna ili ligištara*, 15.

⁶⁰ Prema Botica, Doblanović i Jašo, *Kvadirna ili ligištara*, 15.

⁶¹ Prema Bonazza, „Glagolica na Tržaškem,“ 104.

Zbog nepodudarnosti termina koji određuju tip teksta, donijet će se ovdje usporedno:

Bonazza, „Glagolica na Tržaškem “	Botica, Doblanović i Jašo, <i>Kvadirna ili ligištár</i>
Urbar cerkve sv. Antona iz leta 1548.	<i>Knjiga (kvadirna) bratovštine sv. Antuna u Zabrešcu (Dolina kraj Trsta), 1548. (1520)–1642.</i>
Urbar cerkve sv. Ivana v Boljuncu iz leta 1576.	<i>Knjiga crkve (bratovštine) sv. Ivana u Boljuncu, g. 1576–1672.</i>
Urbar cerkve sv. Antona v Prebenegu iz leta 1580.	<i>Registar (urbar) crkve sv. Antuna u Prebeniku -Mačkovlju, 1587–1651.</i>
Urbar cerkve in bratovščine sv. Roka, dolinske podružnice, iz let 1603 – 1607. (Kvadera bra(tov)ščine sv. Roka)	<i>Knjiga bratovštine (crkve) sv. Roka u Boljuncu, g. 1603–1688</i>
Matična knjiga iz leta 1605 – 1617.	<i>Matica krštenih župe Dolina kraj Trsta, g. 1605–1617.</i>

S Bonazzina popisa nedostaju još i inventar dolinske župe te oporuka A. Škerla.

Navedeni hrvatski nazivi učinjeni su s obzirom na vrstu i sadržaj rukopisa te mjesto i vrijeme njihova nastanka i u nastavku će se rada oni koristiti. Budući da se radi o rukopisima koji bilježe funkcioniranje lokalne crkve i/ili bratovštine, ovi su rukopisi nastali na području dolinske župe, a njihova množina potvrđuje da se među slavenskim pukom ondje koristila glagoljica. Važnost je ovih spomenika tim veća što oni nisu liturgijskoga tipa, već potvrđuju da je glagoljica bila dijelom pučke svakodnevice te da se koristila i u administrativnim i pravnim okvirima. U jezičnom je smislu to izuzetno važno jer su neliturgijski, a osobito pravni tekstovi u praksi hrvatskih glagoljaša bili znatno otvoreniji ulasku elemenata govornoga jezika,⁶² pa stoga iz njih možemo, uz metodološke opreznosti, spoznati o strukturi i funkcioniranju toga jezika,⁶³ a onda dalje možemo utvrditi eventualne periferne jezične značajke u tom diskursu.

Budući da je od dolinskih rukopisa zasad transliteriran⁶⁴ i stručno obrađen samo jedan, nazvan *Kvadirna ili ligištár bratovštine sv. Antona*

⁶² Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša* (Zagreb: Matica hrvatska, 2008), 7–23.

⁶³ Irvin Lukežić, *Knjiga brašćine sv. Marije Tupačke u Grobniku* (Rijeka: Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2002).

⁶⁴ Postupak koji su priređivači rukopisa proveli nazivaju *transkripcija*, s time da su grafički naznačili vrstu grafema u izvorniku što nam omogućuje precizna filološka istraživanja. Usto donose i faksimil teksta čime je moguća usporedba.

opata iz Zabrešca u Dolini,⁶⁵ u dijelu ovoga istraživanja koji se odnosi na jezik, korpus će biti taj tekst.

3.2.1. O *Kvadirmi ili ligištru bratovštine sv. Antona opata iz Zabrešca u Dolini*⁶⁶

Kvadirna ili ligištar bratovštine sv. Antona opata iz Zabrešca u Dolini po strukturi je i tipu knjiga koja bilježi financijski i ini rad bratovštine, uključujući i popis bratima,⁶⁷ te po tipu naliči knjigama *datja i prijatja* koje su bile česte na hrvatskom uzobalnom prostoru. Knjige slična sadržaja na hrvatskom teritoriju su: lovranska kvaderna;⁶⁸ grobnička brašćinska knjiga;⁶⁹ *Kvaderna od dot crekav boljunskeh* (Badurina, *Boljunski glagoljski rukopis*) te knjige *datja i prijatja* creskih franjevaca iz Martinšćice⁷⁰. Transparentan rad i sustavno vođenje knjiga bilo je obaveza bratovština pa se u bratovštinskim statutima propisivalo tko, kada i na koji način obavlja nadzor. Najčešće je to bilo jednom godišnje, obično o blagdanu titulara bratovštine, izvješće su podnosili kaštaldi i to javno, pred svom braćom.⁷¹

Naziv rukopisu određen je prema najstarijem zapisu Mihela Sudčića: *To je kvadirna ali ligištar Svetoga Antona* 2r. Imenica *kvadirna* dolazi od tal. *quaderno* i predstavlja ikavizirani oblik imenice *kvaderna*, potvrđen i u naslovu lovranske i boljunske bratovštinske knjige, u značenju „svezak listova papira da se u nj može bilježiti“ dok imenica

⁶⁵ Botica, Doblanović, i Jašo, *Kvadirna ili ligištar*.

⁶⁶ Svi podatci o rukopisu preuzeti su iz Botica, Doblanović i Jašo, *Kvadirna ili ligištar*. Iz toga su djela, u neizmijenjenu obliku preuzeti i citati iz *Kvadirne*, a uz svaki se navodi broj folije te oznaka stranice, recto (*r*) i verso (*v*).

⁶⁷ Sadržaj knjige pregledao je V. Štefanić i utvrdio da se radi o zapisima o primanju braće u bratovštinu; o materijalnim obvezama, primitcima, izdatcima, dugovima i izravnavanjima, o prihodima od najma ili zajma, ali i manji izdatci poput troškova za jelo i piće tijekom poljoprivrednih radova i bratovštinskih okupljanja; notarskim aktima te izvješćima o godišnjim obračunima i izboru novih starješina.

⁶⁸ Branko Fučić, „Kvaderna kapitula lovranskoga.“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 15 (1988): 27–39.

⁶⁹ Lukežić, *Knjiga brašćine sv. Marije Tapačke u Grobniku*.

⁷⁰ Anđelko Badurina, *Datja i prijatja. Primici i izdaci samostana franjevaca trećoredaca glagoljaša u Martinšćici na otoku Cresu (knjiga I, 1578-1618)* (Rijeka: Povijesni arhiv u Rijeci, 1995).

⁷¹ Sanja Zubčić, „O Statutu bratovštine Majke Božje Goričke iz 1425. godine i njegovu jeziku,” u *Od fonologije do leksikologije. Zbornik u čast Mariji Turk*, ur. Diana Stolac (Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 2018).

ligištár dolazi od tal. *register* te je također ikaviziran oblik koji usto ima i čestu čakavsku disimilaciju $r > l$, a znači upisnu knjigu prispjelih dopisa različitoga tipa određene institucije. Već se iz naslova knjige vidi temeljni čakavski jezični sloj. Ova se knjiga odnosi na bratovštinu sv. Antona opata koja je djelovala na području današnjega Boršta u Općini Dolina nedaleko od Trsta te sadrži zapise datirane između 11. siječnja 1548. i 17. siječnja 1610. godine. Knjiga obasiže 102 lista formata 21,5 x 15,5 cm, a pisana je glagoljskim kurzivom. Pisalo ju je više pisara, a najviše su zapisa ostavili Mihel Sudčić i Matij Mihovilić, popovi glagoljaši i javni notari po cesarskoj ovlasti, a pri kraju 16. i u prvom desetljeću 17. stoljeća vjerojatno i Juraj Jurinčić. Prvi zapisi u knjizi, iz 1588. i 17. siječnja 1609. su latinički; glagoljički su od 17. siječnja 1609. do 17. siječnja 1610., a od 17. siječnja 1610. do kronološkoga kraja *Kvadirne* 1646. zapisi su latinički, na talijanskom ili na latinskom jeziku.

Cilj je ovoga dijela istraživanja analizirati određene, reprezentativne jezične značajke dolinske kvadirne te usporedbom s u literaturi opisanim jezikom bratovštinskih knjiga različitih vrsta, utvrditi ostvaruju li se na zapadnoj periferiji nacionalnoga glagoljaškoga područja drugačije jezične značajke. S obzirom na to da se radi o kontaktnom području, u smislu dodira s talijanskim i slovenskim jezikom i kulturom, očekuju se jezična naslojavanja.

Analizirat će se samo zapisi pisani glagoljicom i hrvatskim jezikom. Budući da je većinu zapisa učinio Mihel Sudčić i da u jeziku nema varijacija s obzirom na pisare, tekst će se analizirati kao tekstualna i jezična cjelina. Građa je ekscerpirana iz transliteracije i transkripcije u knjizi I. Botice, D. Doblanović i M. Jašo (*Kvadirna ili ligištár bratovštine sv. Antona opata iz Zabršca u Dolini*). Analiza jezika provodit će se na temelju odabranih reprezentativnih jezičnih značajki koje razlučuju hrvatski od slovenskoga jezika, s time da će se posebno prikazati značajke svojstvene samo jednom jeziku, a potom one zajedničke obama jezicima. Prema vrsti značajki hrvatskoga jezika, utvrdit će se pripadnost dijalekatskom sustavu i podsustavima. S obzirom na pripadnost različitim jezičnim porodicama, utjecaj romanskoga očekuje se samo na leksičkoj razini pa će se i promatrati u okviru nje. Kao reprezentativne i relevantne značajke koje se različito realiziraju u hrvatskom i u slovenskom jeziku, odabrani su refleksi jata, poluglasa i stražnjega nazala.

3.2.1.1. Značajke tipične za čakavštinu

a. Refleks jata

U tekstu su potvrđeni sljedeći primjeri:

Ikavski refleks:

kvadirna, *starišini* 2v, 45r, *lita* 3v; *povidi* 5v; *miseca pervara* 7r; *miseca envara* 24v; *pravo i virno* 8r; *crikvene* 20r; *crikve s(ve) toga Antona* 28v, 51v, 52r; *za vse riči* 28v; *naprid* 26v; *na sridi* 28v, *Zabrižci* 50r

Ekavski refleks:

leto 4v, 5r, 8r, 15v; uvijek u konstrukciji *Let Go(spo)dnih ...*; *starešini* 21r, 42r, 43v, 51v, 52r; *crekvi s(ve)toga* 98v; *seno* 54r

Kao i u većini drugih tekstova refleks jata nije stabilan, već se nerijetko iste riječi različito realiziraju (*leto* : *lito*; *crikva* : *crekva*; *starišina* : *starešina* i dr.). Ipak većina leksema, osobito u sintagmama, odgovara pravilu Jakubinskoga i Meyera (Buduć *starešini crikve s(ve)toga Antona* 21r, 51v, 52r.), a podcrtani su primjeri koji odstupaju od toga pravila.

Na temelju ovih primjera moguće je zaključiti da je u osnovi ikavsko-ekavska refleksacija jata koja je na razini pravila Jakubinskoga i Meyera kao samostalan sustav potvrđena samo u čakavskom.⁷²

b. Refleks poluglasa

U dolinskoj su kvadirni najčešće potvrde za refleks poluglasa iz onomastičke građe i odnose se na imena ljudi ili mjesta. Od općih su imenica potvrđene samo *studenac* 28v N jd.; *ovac* 20r G mn.; *va* 15r, sve s refleksom *a*. Onomastička je građa zanimljiva pa u hrvatskim zapisima sustavno dolazi *a* u riječima tvorenim sufiksom *-æcæ*: U dolinskoj kvadirni potvrđeni su sljedeći primjeri onimima: *Zubac* 3v; *Klinac* 5r; *Samac* 15r; *Slavac* 16r; *Marac* 20r; *Žustolovac* 28v. U svima je njima sustavan refleks poluglasa *a*, osim u primjeru *Zaec* 4v. Iako se ne bavimo talijanskim zapisima, ovdje su važni jer se u njima također spominje prezime *Zaec*, ali u inačicama *Saiaz* (*Saigiaz*) 11v i *Saiez* 74r, s time da je prva znatno češća. Ista se dvojnost potvrđuje i u prezimenu *Samac* koji u talijanskim izvorima dolazi kao *Samac* 2v, 5v, 15r, 16r, 25r

⁷² Iva Lukežić, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1990).

i *Samez* 88v, 89r. Toponimi tipa *Boljunac* i *Zabrižac* nisu nam u hrvatskim zapisima relevantni za istraživanje jer najčešće dolaze u lokativu ili genitivu gdje ne dolazi nepostojani vokal podrijetlom od poluglasa (Na dan svetoga Antona v *Zabrižci* v hrami rečene bratine 51r, Na dan svetoga Antona 1591. v hrami svetoga Antona v *Zabrižci* 52r; Pribrati se Blaž Zubčić od *Boljunca* 24r). Podatke o tipu toga vokala moguće je naći u talijanskim i latinskim zapisima: *Bolunaz* 7v; *Sabresaz* 7v, 11v. Nisu potvrđeni primjeri u kojima bi u tim zapisima dolazio dočetak *-ez*.

Od gore spomenutih prezimena, danas nisu očuvana sva, a ona koja jesu, redovito dolaze s dočetnim *-ec* (*Klinec*, *Samec*, *Slavec*)⁷³ i najveća im je koncentracija na prostoru jugozapadne Slovenije. S talijanske strane granice i danas je potvrđeno prezime *Samez*.⁷⁴ Budući da je to razvoj poluglasa koji se očekuje u slovenskom jeziku,⁷⁵ ti primjeri potvrđuju da su hrvatski popovi glagoljaši provodili proces fonološke adaptacije prezimena u hrvatski jezik te ih tako zapisivali, a zapisi na latinskom i talijanskom uglavnom slijede njihovu praksu. U zapisima na hrvatskom jeziku refleks poluglasa sustavno je *a*.

c. Refleksi nazala

U istraženom su korpusu potvrđeni sljedeći primjeri: A jd. ž. r.: *jednu libricu* 3r; za *jednu kožu* 3r; imijući fitanu *nivu* 8r; nemu *ju* dasmo 16r; 3. l. mn. prezenta: *muntaju* 5r; *esu* se kuntentali 8r; *budu* 7r na temelju kojih je moguće zaključiti da se stražnji nazal svuda reflektirao u *u*. Taj je refleks karakterističan za hrvatski crkvenoslavenski jezik, na kojem je pisana literatura kojom su se u svakodnevnom radu služili popovi glagoljaši, ali i za glavninu čakavskoga narječja. Iznimku čini samo dio istarskih govora u čijem ekavskom dijelu refleks stražnjega nazala može biti *o*, ovisno o tipu morfema ili kategoriji, ili *a*, koji pak prevladava u buzetskom čakavskom dijalektu.⁷⁶ U slovenskom je jeziku stražnji nazal prešao u *o*.⁷⁷ Na temelju toga moguće je zaključiti kako je i ova izoglosa hrvatska, čakavska.

⁷³ (prema <https://www.stat.si/ImenaRojstva/sl>)

⁷⁴ (<https://www.cognomix.it/mappe-dei-cognomi-italiani>).

⁷⁵ U najvećem se dijelu slovenskoga jezika jaki poluglas u dugim slogovima reflektirao u *a*, dok je u kratkima refleks *e*. Iznimke su u istočnim koruskim govorima (Greenberg, *A Historical Phonology*, 65).

⁷⁶ Silvana Vranić, „Refleksi *q u istarskim čakavskim govorima zastupljenim u dijalektološkim atlasima.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 21 (2017): 292.

⁷⁷ Marc L. Greenberg, *A Historical Phonology of the Slovene Language* (Heidelberg: Winter, 2000), 117.

Prednji nazal sustavno prelazi u *e*, a primjeri koji su relevantni za čakavštinu i u kojima bi se u sekvencijama *ję*, *čę*, *žę* nazal reflektirao u *a*, ovdje nisu potvrđeni (*priel* 29v, *jezikom* 24v, od *prietka* 43v, 54v).

d. Slogotvorni sonanti

Slogotvorni *l* se ili čuva ili se reflektira u: *dlga*, *dlgu* 4r, ali i *dugu* 4r, *dlžni* 91r, ali i *dužan* 91r, *Blzanić* 24v. U-refleks tipičan je za hrvatski jezik, sustavan je u štokavskim govorima i pretežit u čakavskima⁷⁸, i taj se refleks znatno razlikuje od slovenskoga⁷⁹.

Slogotvorni *r* dolazi bez popratnoga vokala: *Grže* 16v, *Grdini* 2r; *Grgur* 4r; *doprnest* 7r; *Hrvatica* 32r; osim u nekim prezimenima koja dolaze u različitu obliku: *Ražam*, ali i *Aražam* 6r; *Pergarac / Pargarac / Prgarac* 12v, 14r, 28v, 32v, 33r.

3.2.1.2. Značajke koje su zajedničke čakavštini i slovenskom jeziku

Refleks skupine **dj* u čakavskim je govorima i u slovenskom jeziku *j* i to se potvrđuje u primjerima: *meju* ‘međa’ 42v, kontentali *meju* sobu ‘između’ 4v, *potrjuje* 24v. Potvrđeni su i komparativi s formantom *-š-*: *pobolšani* 2 leti 16r. Instrumental jednine osobnih zamjenica ima nastavak *-u*: jesu se kontentali *meju sobu* 4v i pred *manu* 45r, 54v. U tekstu su potvrđene sljedeće upitno-odnosne zamjenice: *kaj* 3r, Plati fit za to leto *kaj* gre 18r, vse to *kaj* se najde, *kaj* su dali ali pustili 24v, *kaj* se pripasa 26v, 27r, zemle *kaj* gre l(i)brici 2 ulja 43r, dat *kaj* bude mogla 96r; *ča* 5v, 16v, ne plaćaju već fita *zač* je bratina prodala 31v, *ča* e o ratingi 41v, Povatasmo (!) vse *ča* e dano da sada na dugu 90v, vse *ča* je dal 97v. Njihova je distribucija manje-više ravnomjerna. U ovu skupinu ulazi i kategorija dvojine, s time da je i slovenskom jeziku ona očuvana dok je u hrvatskom jeziku prema I. Lukežić⁸⁰ proces njezina gubljenja započeo već u 14. stoljeću te je koncem 17. stoljeća posve iščeznula u imeničkoj promjeni. U *Kvadirni* su potvrđeni sljedeći primjeri: Ivan Žahar i Andrija Komar i poslu inih užanci postaviše opet *niju* starišin 43r. Vrlo su frekventne konstrukcije s brojem *dva* koji najčešće dolazi uz imenicu *leto*: Matija Metež za *dvi leti* da 23r, Petar Zaec da fit za

⁷⁸ Iva Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja 1. Fonologija* (Zagreb, Rijeka, Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2012), 175–178.

⁷⁹ Greenberg, *A Historical Phonology*, 82.

⁸⁰ Iva Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija* (Zagreb, Rijeka, Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2015), 22.

dvi leti 24r, *osta za dvi leti* 16v, *kravi dvi* 26v, a samo jednom: *Plati fit* Ćelena Maganka za *dve leti* so(ldini) 20. Radi se o dvojinjskoj sintagmi *dvê letê* u kojoj se *jat* reflektira u *i*. Nije zabilježen primjer s množinskom nastavkom *-a* što bi moglo upućivati ili na ostatak dvojine u hrvatskom ili na slovenski utjecaj. Budući da su primjeri toga tipa zabilježeni u istom vremenskom razdoblju u glagoljskim bratovštinskim knjigama nastalim na hrvatskom tlu⁸¹ te na to da su inojezični utjecaji na morfološki sustav rijetki, smatramo da se ne radi o slovenskoj značajci niti utjecaju.

3.2.1.3. Značajke tipične za slovenski jezik

Palatalno se *r* u slovenskom jeziku reflektira u *rj*⁸², a taj refleks nije potvrđen u čakavskim govorima:⁸³ *ki su e dali da jih stirfaju* 21r; *Ako nete tirjat* 21r.

Na leksičkoj se razini, koja je najpropulzivnija, potvrđuju slovenski leksemi tipa *koteri* 2v; *deželi* 8r, *deželanom* 29v; na mesti svoega rajnoga *oče* Ivana 52r, *rajnoga* 48v ‘pokojnoga’, a tipični su i leksemi očekivani u tekstovima toga tipa: *špendia* 43r ‘izdatak’, *ratingu* 48r ‘godišnji obračun’, *stara* 101r ‘mjerna jedinica’, *fit* 8r ‘najam’. Zanimljivo je da se za upravitelja bratovštine rabe slavenski termini *starešina* 43v / *starišina* 45r, a u talijanskom tekstu *gastaldo* 7v odakle dolaze nazivi *kaštald* / *gaštald* koji se često koriste u hrvatskoglagojskim bratovštinskim knjigama.⁸⁴ U grobničkoj brašćinskoj knjizi⁸⁵ za tu se funkciju rabi naziv *bravar*.

Na temelju analize odabranih, reprezentativnih jezičnih značajki, moguće je utvrditi da je osnovica jezika kojim je pisana dolinska *Kvadirna ili ligištara* čakavska ikavsko-ekavska, ali s naslojavanjima iz slovenskoga.

⁸¹ Iva Lukežić, „Jezik grobničke brašćinske knjige (16. i 17. stoljeće) kao dijalektološki predložak,“ u *Drugi Hercigonjin zbornik*, ur. Stjepan Damjanović (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005), 242–244.

⁸² Greenberg, *A Historical Phonology*, 95.

⁸³ Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. Fonologija*, 188.

⁸⁴ Zubčić, „O Statutu bratovštine“.

⁸⁵ Lukežić, *Knjiga brašćine sv. Marije Tupačke u Grobniku*.

4. Zaključak

Iz literature je dobro poznata višestoljetna prisutnost glagoljice na područjima današnje Slovenije i Italije. Dio je tekstova onamo donesen na čuvanje u kasnijim razdobljima, a dio ih je nastao na tim područjima, i potonji su predmetom našega interesa. U ovom nas je istraživanju zanimalo pokazuju li glagoljski spomenici, neovisno o tome jesu li rukopisni ili su epigrafi, određenu perifernost u odnosu na istovrsne spomenike u središnjoj, hrvatskoj glagoljaškoj zoni te je li ta eventualna perifernost potvrđena u heterogenim formama, nepodudarnim tekstualnim strukturama ili u jeziku.

Istraživanje provedeno na korpusu epigrafa pokazuje potpunu podudarnost u njihovoj funkciji, namjeni i strukturi. U Italiji je najveća koncentracija grafita na graničnom području, tj. u mjestima oko Trsta, a u Sloveniji je koncentracija spomenika najveća u njezinu jugozapadnom dijelu koji gravitira Koprnu, Piranu, Izoli i Novoj Gorici. U tipološkom smislu, svi su epigrafi u Italiji zapravo grafiti i najčešće bilježe osobna imena. Uz rjeđe natpise, u Sloveniji prevladavaju grafiti kojima se također najčešće bilježe osobna imena, ali su česti i reakcijski grafiti kojima se bilježi emotivna reakcija vjernika na neki od prizora na freskama. Struktura natpisa i grafita jednaka je onoj na hrvatskom prostoru. U tom smislu i u tom segmentu prostori zapadne periferije na području današnje Slovenije i Italije kako su definirani u ovom radu ne pokazuju nikakve značajke perifernosti.

Rukopisni je korpus znatno veći i čine ga administrativni tekstovi poput matičnih knjigama u Krkavčama, u Sloveniji, te korpus glagoljskih knjiga iz dolinske župe u Italiji. Matične knjige u Krkavčama vode glagoljaši koji su svoje unutrašnje poslovanje, tj. knjige svoje administracije, redovito pisali glagoljicom, ali se u svim pravnim poslovima, gdje je samostan dolazio u dodir s javnim vlastima, pisalo talijanski. Supostojanje dvaju pisama i triju jezika, potvrđeno je i u kvadernama na nacionalnom teritoriju pa se ono ne može smatrati odrednicom koja karakterizira tekstove nastale na periferiji. Dolinski pak rukopisi potvrđuju snažnu glagoljašku djelatnost na tom području. Tipovi tekstova odgovaraju tekstovima nastajalim na središnjem nacionalnom prostoru. Jezičnom je analizom *Kvadirne ili ligištra bratovštine sv. Antona opata* iz Zabrašca u Dolini utvrđeno da je pisana ikavsko-ekavskom čakavštinom, ali s naslojavanjima iz slovenskoga jezika. Kako je i u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima zabilježen unos lokalnih jezičnih značajki u tekst, ni taj fenomen nije pripisivati perifernosti.

Na temelju provedene analize moguće je zaključiti da se glagoljaško stvaralaštvo na zapadnoj periferiji ni tipom ni sadržajem ni jezikom ne razlikuje od onoga u središnjem nacionalnom prostoru, s time da su zabilježeni utjecaji slovenskoga jezika. Glagoljaštvo na tim rubnim područjima nije bilo autohton fenomen jer su ga gradili klerici koji bi dolazili iz Hrvatske i obično nastavali župe u kojima je bilo slavensko stanovništvo, i to najčešće onda kada je uzmanjkalo „domaćega“ klera. Takvo kolanje svećenstva, potvrđeno ovdje zapisima Levca Križanića, bilo je omogućeno time što su Slovenija, Istra i sjeveroistočni dio Italije pripadali pod iste metropolije (do 1751. pod Akvileju, zatim pod Udine, Goricu, Veneciju). Nakon Tridentskoga koncila i akvilejske pokrajinske sinode iz 1596. godine, a kao rezultat sustavne i temeljite izobrazbe svećenstva te vjerojatno i nastojanja da se spriječi širenje protestantskih ideja, na području se Slovenije javlja nova generacija duhovnika koja postupno preuzima vodeća mjesta, čak i u onim sredinama u kojim su djelovali glagoljaši. Ipak, i dalje se glagoljalo na slovenskom prostoru pa su fratri glagoljaši iz Krkavča, usprkos zabrani biskupa Naldinija, vodili matične knjige na glagoljici sve do 1706. godine. Usto, prema dostupnim materijalima, u novim su domovinama glagoljaši bili dobro prihvaćeni.

Zbog podudarnosti u tipologiji tekstova, njihovoj strukturi, te jezičnoj osnovici između epigrafa i rukopisa na hrvatskom teritoriju kao i na područjima današnje Italije i Slovenije, zaključiti nam je da se u glagoljaškom stvaralaštvu pojam *perifernosti* odnosi samo na geografski smisao te riječi.

Literatura

- Badurina, Anđelko. *Boljunski glagoljski rukopis: Kvaderna od dot crekav boljunskeh*. Pazin: Historijski arhiv Pazin, 1992.
- Badurina, Anđelko. *Datja i prijatja. Primici i izdaci samostana franjevacca trećoredaca glagoljaša u Martinščici na otoku Cresu (knjiga I, 1578-1618)*. Rijeka: Povijesni arhiv u Rijeci, 1995.
- Bonazza, Sergio. „Glagolica na Tržaškem, Goriškem in Čedajskem.“ *Goriški letnik*, br. 4/5 (1977/1978): 103–116.
- Bonazza, Sergio, Štefan Kociančič, Branko Marušič, Viktor Steska, Janez Zor i Pavel Bratina. *Kamnje – 422 let glagolskega napisa*, ur. Pavel Bratina, Kamnje: samozal. [Pavel Bratina], 2005.
- Botica, Ivan, Danijela Dobljanović i Marta Jašo, *Kvadirna ili ligištara bratovštine sv. Antona opata iz Zabrešca u Dolini*. Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2016.

- Bratina, Pavel. „Glagoljaši na Vipavskem.“ *Zgodovinske teme. Koledar 2019* (2019): 99–103.
- Čupković, Gordana. „Tipovi uvredljivih iskaza s beramskih glagoljskih grafita.“ *Fluminensia* br. 2 (2013): 123–141.
- Damjanović, Stjepan. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
- Fučić, Branko. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1982.
- Fučić, Branko. „Kvaderna kapitula lovranskoga.“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 15 (1988): 27–39.
- Gazzeta ufficiale della Repubblica Italiana*, 9. siječnja 1967.
- Greenberg, Marc L. *A Historical Phonology of the Slovene Language*. Heidelberg: Winter, 2000.
- Gruden, Josip. „Glagolica v akvilejski metropoliji in njen pomen za slovensko slovstvo.“ *Katoliški obzornik*, br. 9 (1905): 141–157.
- Gruden, Josip. „Glagolica med beneškimi Slovenci.“ *Izvestja Muzejskega društva za Krajsko*, 1906: 30–33.
- Koruza, Jože. „Slovenski zapis v glagolici iz 1462.“ *Jezik in slovstvo*, br. 7/8 (1977/1978): 3–4.
- Koštiál, Ivan. „Glagolica pri Slovencih.“ *Vjesnik Staroslavenske akademije*, br. 2 (1914): 29–32.
- Koštiál, Ivan. „Matice v Krkavčah pri Kopru.“ *Vjesnik Staroslavenske akademije*, br. 2 (1914): 71, 72.
- Krajevni leksikon Dravske Banovine*. Ljubljana: Zvezda za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937.
- Lampe, Evgen. „Glagolica na Slovenskem.“ *Dom in svet*, br. 18 (1905): 481–486, 621–623.
- Legiša, Lino i Alfons Gspan, ur. *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica, 1956.
- Lukežić, Irvin. *Knjiga brašćine sv. Marije Tupačke u Grobniku*. Rijeka: Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2002.
- Lukežić, Iva. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1990.
- Lukežić, Iva. „Jezik grobničke brašćinske knjige (16. i 17. stoljeće) kao dijalektološki predložak.“ U *Drugi Hercigonjin zbornik*, ur. Stjepan Damjanović, 223–246. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005.
- Lukežić, Iva. *Zajednička povijest hrvatskih narječja 1. Fonologija*. Zagreb, Rijeka, Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2012.
- Lukežić, Iva. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*. Zagreb, Rijeka, Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2015.
- Mader, Brigita. „Non procul a fonte Timavi – Ein glagolitisches Graffito in San Giovanni di Duino (Italien).“ *Österreichische Osthefte*, br. 29 (1987): 340–346.
- Mader, Brigita. „Neue glagolitische Kritzelschriften in Contovello bei Triest.“ *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, br. 33 (1987): 155–166.

- Mader, Brigita. „Bemerkungen zu einer wenig bekannten glagolitischen Kritzelschrift in Muggia Vecchia.“ *Österreichische Osthefte*, 30 (1988): 212–218.
- Mader, Brigita. „Glagolski napisi v P.C. sv. Roka v Borštu (Občina Koper, Slovenija): nove priče glagolskega pismenstva.“ *Annales*, br. 5 (1994): 29–34.
- Milčetić, Ivan. „Hrvatska glagolska bibliografija.“ *Starine*, br. 33 (1911).
- Onishi, Takuichiro. „Mapping the Japanese language.“ U *Language and space: Language mapping: an international handbook of linguistic variation*, ur. Alfred Lameli, Roland Kahrein i Stefan Rabanus, 333–354. Berlin – New York: De Gruyter Mouton, 2011.
- Premrl, Božidar. *Cerkev sv. Brikcija pri Naklem* [Željko Bistrović poglavji o ometih in glagolskih napisih; fotografije Božidar Premrl ... et al.]. Divača: Župnija, 2010.
- Premrou, Miroslav. „Nekaj dokumentov o glagolici na Slovenskem iz vatikanskega arhiva, Rim.“ *Časopis za zgodovino in narodopisje*, br. 18 (1923): 16–29, 65–70.
- Štefanić, Vjekoslav. „Glagoljaši u Kopru 1467-1806.“ *Starine*, br. 46 (1956): 203–329.
- Štefanić, Vjekoslav. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. Zagreb: Izdanje Historijskog instituta JAZU, I. i II. dio, 1969/1970.
- Vlahov, Dražen. *Glagoljske matice krštenih i vjenčanih iz Draguča u Istri 1579. – 1650*. Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2015.
- Vranić, Silvana. „Refleksi *q u istarskim čakavskim govorima zastupljenim u dijalektološkim atlasima.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 21 (2017): 283–297.
- Zor, Janez. „Glagolica na Slovenskem.“ *Nahtigalov zbornik ob stoletnici rojstva*, Ljubljana: Univerza, 1977: 483–495.
- Zor, Janez. „Novo odkriti glagolski fragment iz leta 1370.“ *Jezik in slovstvo*, br. 6 (1982): 190–195.
- Zor, Janez. „O fragmentih glagolskih rokopisnih misalov na Slovenskem.“ *Seminar za slovenski jezik, literaturo in kulturo*, br. 19: 1983.
- Zor, Janez. „Glagolska pričevanja na Slovenskem.“ *Bogoslovni vestnik*, br. 45/2 (1985): 183–191.
- Zor, Janez. „Glagolski fragmenti v Arhivu Republike Slovenije.“ *Rokopisi Arhiva Slovenije. Katalogi*, sv. 10 (1990).
- Zor, Janez. „Glagolica in Slovenci.“ *Revija Ministarstva za znanost in tehnologijo R. Slovenije*, br. 22/1 (1992): 43–61.
- Zor, Janez. „Trije glagolski fragmenti iz zapuščine barona Žige Zoisa.“ U *Trije glagolski fragmenti iz zapuščine barona Žige Zoisa*, ur. Mihael Glavan. Ljubljana: DZS, 1997.
- Zubčić, Sanja. „O Statutu bratovštine Majke Božje Goričke iz 1425. godine i njegovu jeziku.“ U *Od fonologije do leksikologije. Zbornik u čast Mariji Turk*, ur. Diana Stolac, 413–443. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 2018.

Mrežni izvori

- Bratulić, Josip i Stjepan Damjanović. *Hrvatska pisana kultura – Srednji vijek*, <<http://www.croatia.hr/hrvpiskul/srednjivijek>>. Pristupljeno u siječnju 2020.

- Hrvatska enciklopedija*. Leksikografski zavod Miroslava Krleže, <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47599>>. Pristupljeno u listopadu 2019.
- Mappe dei Cognomi Italiani* <<https://www.cognomix.it/mappe-dei-cognomi-italiani>>. Pristupljeno 21. prosinca 2019.
- Republika Slovenija. Statistični urad. Imena* <<https://www.stat.si/ImenaRojstva/sl>> Pristupljeno 21. prosinca 2019.
- Žubričić, Darko. 2017. *Hrvatski glagoljički nadpisi otkriveni nakon 1982.* <<http://www.croatianhistory.net/etf/glf.html>>. Pristupljeno u listopadu 2019.

Glagolitic Activity in the West Periphery

Summary: The Glagolitic space refers to the area where in the Middle Ages or the Early Modern Period the Glagolitic script was used in texts of different genres and on different surfaces, and/or where the liturgy was held in Croatian Church Slavonic, adopting a positive and affirmative attitude towards Glagoliticism. In line with known historical and social circumstances, Glagoliticism developed on Croatian soil, more intensely on its southern, especially south-western part (Istria, Northern Croatian Littoral, Lika, northern Dalmatia and adjacent islands). Glagoliticism was also thriving in the western periphery of that space, in today's Slovenia and Italy, leading to the discovery and description of different Glagolitic works. It is the latter, their structure and language, that will be the subject of this paper.

Starting from the thesis that innovations in language develop radially, i.e. starting from the center and spreading towards the periphery, it is possible to assume that in the western Glagolitic periphery some more archaic dialectal features will be confirmed among the elements of the vernacular. It is important that these monuments were created and used in an area where the majority language is not Croatian, so the influence of foreign language elements or other ways of expressing multilingualism can be expected.

The paper will outline the Glagolitic activity in the abovementioned space and the works preserved therein. In order to determine the differences between Glagolitic works originating from the peripheral and central Glagolitic space, the type and structure of Glagolitic inscriptions and manuscripts from Slovenia and Italy will also be analysed, especially with respect to potential periphery-specific linguistic features. Special attention is paid to the analysis of selected isoglosses in the *Notebook or Register of the Brotherhood of St. Anthony the Abbot* from San Dorligo della Valle.

Keywords: Glagoliticism, Glagolitic script in Italy, Glagolitic script in Slovenia, language